

## הרב נפתלי בר אילן

לעילוי נשמת הרב הגאון הרב אליעזר יהודה וולדינברג זצ"ל מגדולי הפוסקים בדורנו וממניחי היסוד לרפואה מודרנית על פי ההלכה.

### תרומת לב להשתלה<sup>1</sup>

#### ראשי פרקים:

- א. האם מות מוחי נחשב למות
- ב. מחלוקת ריש לקיש ורי' יוחנן
- ג. הצלת יולדת כאשר גם היא וגם הולד בסכנה
- ד. מסירה לגויים והריגה בידיים
- ה. סיעה שיש בה טריפה
- ו. ספקו של החזו"א בענין הטיית חץ
- ז. הצלת לכודים מבית שקרס
- ח. נטילת חיי שעה להצלת חיי עולם
- ט. תרומת אברים

#### א. האם מות מוחי נחשב למות

נחלקו הפוסקים בשאלה, האם מותר לבצע השתלת לב על ידי הוצאת לבו של תורם שמת מוחי ולבו וריאתו פועלים באופן מלאכותי<sup>2</sup>.

בתקופת כהונתם של הרב אברהם שפירא זצ"ל ושל הרב מרדכי אליהו שליט"א כרבנים ראשיים, קבלה הרבנות הראשית החלטה, שלפיה מות מוחי נחשב למות, והתנתה השתלת לבו של תורם שמת מוחי בכמה תנאים שהעיקריים שבהם הם: א. נתקיימו כל התנאים לקביעת מות מוחי של התורם. ב. "שיתוף נציג הרבנות הראשית לישראל כחבר מלא בצוות הקובע את מותו של התורם". ג. "תינתן מראש הסכמה בכתב של התורם או משפחתו למתן תרומת הלב"<sup>3</sup>.

כמה פוסקים גדולים חולקים על דעת הרבנות הראשית. חלקם סובר "מכיון שאין שום הגדרה כזאת (של מות גזע המוח) בש"ס אין אנו יכולים לחדש הגדרה כזו בימינו, ורק כשתקום סנהדרין יהיה בכוחם לקבוע אם

1. תודה לבני ר' טוביה שלמה הי"ד, האברך כמשמעו, על הערותיו המחכימות.  
 2. ראה **קביעת רגע המוות – אסופת מאמרים** (מהדורה שניה, מכון שלזינגר, ירושלים תשס"ח) רקע רפואי – עמ' 3-34, רקע הלכתי – עמ' 191-37, המחלוקת על המוות המוחי – עמ' 195-295, החלטת מועצת הרבנות הראשית – עמ' 299-345, נספחים – עמ' 349-390 -- העורך. וראה כעת הרב יצחק זילברשטיין, השתלות לב וכבד – קביעת רגע המוות, **בית הלל – שושנת העמקים** שנה ט גלין א (ל"ג) ניסן תשס"ח עמ' מ-מז.  
 3. השתלות לב – החלטת הרבנות הראשית, **תחומין ז**, עמ' 187-192, 188; **ספר אסיא ו** עמ' 27-40; **ספר אסיא ז**, עמ' 123-124.

מוות גזע המוח נקרא מוות<sup>4</sup>. אחרים פוסלים בדיקה שנועדה אך ורק לצורך השתלת אברי התורם. "הבדיקה עצמה, שמכניסים חומר לתוך כלי הדם שבגוף האדם – וזו הרי לא נעשית לטובתו – מקרבת מותו"<sup>5</sup>. מכיון שאין דרך לקבוע מות מוחי ללא הבדיקה הזו, משמעות דבריהם היא שאין אפשרות לבצע השתלת לב מתורם שמת מות מוחי. עם זאת, נראה שגם לשיטת פוסקים אלו אפשר להתיר השתלת אברים.

### ב. מחלוקת ריש לקיש ור' יוחנן

הירושלמי אומר: "תני: סיעות בני אדם שהיו מהלכין בדרך ופגעו להן גוים ואמרו תנו לנו אחד מכם ונהרוג אותו ואם לאו הרי אנו הורגין את כולכם אפילו כולן נהרגין לא ימסרו נפש אחת מישראל. ייחדו להן אחד כגון שבע בן בכרי ימסרו אותו ולא ייהרגו אמר רבי שמעון בן לקיש והוא שיהא חייב מיתה כשבע בן בכרי ורבי יוחנן אמר אף על פי שאינו חייב מיתה כשבע בן בכרי"<sup>6</sup>.

הירושלמי מבחין בין שלושה מקרים.

א. הכל מודים שאין למסור לידי גויים אחד מבני הסיעה, כי אין התר לבשר ודם לקבוע מי יחיה ומי ימות.

ב. הכל מודים שאת החייב מיתה בדיני מלכות יש למסור לגויים כדי להציל בני סיעה<sup>7</sup>.

ג. במקרה שהגויים "ייחדו להם אחד" נחלקו ריש לקיש ור' יוחנן. ניתן להבין מחלוקת זו בכמה אופנים<sup>8</sup>.

**דעת הלחם משנה:** ריש לקיש אוסר למסור אחד על מנת להציל את הסיעה משום "שיש להם שום צד להמלט בדוחק ולא יהרגו כולם ולהכי לא ימסרו נפש אחת, דאולי ימלטו אבל מאי דאמרין בגמרא מאי חזית

4. **נשמת אברהם ד** (מהדורה ראשונה) עמ' קלט.
5. שם עמ' קמב. [הרבנות הראשית לא הגיבה לטענה זו משום שהבדיקה המעבדתית אותה דרשה הרבנות לא הייתה אנגיוגרפיה של כלי הדם במוח – פעולה הדורשת החדרת חומר לכלי הדם – אלא בדיקה אלקטרו-פיזיולוגית כמו BERA שאיננה דורשת שום פעולה חודרנית.]
6. ירושלמי תרומות ח ד.
7. ראה ט"ז שו"ע יו"ד קנו ס"ק ח, שאם השלטון טוען שאחד מבני הסיעה הוא מורד במלכות וכדי והשלטון אינו יודע מי מביניהם הוא המורד, ובני סיעה יודעים מי הוא, מותר להסגירו מדין ודף.
8. ראה כס"מ הלכות יסודי התורה ה ה, המצטט את קושית רבי משה הכהן מלונלי, הרמ"ך, על פסק הרמב"ם אליבא דר"ל: "לא ידענא טעמא מאי, דהא מסיק בגמרא דמש"ה אמרינן בש"ד יהרג ואל יעבור, דסברא הוא: 'מאי חזית דדמא דידך סומק טפי' והכא ליכא האי סברא, דהא יהרגו כולם והוא עצמו, ומוטב שיהרג הוא עצמו ואל יהרגו כולם". שלש הדעות באות לתרץ קושיה זו.

דדמא דהאי כו' הוא היכא דאין לו שום צד להמלט<sup>9</sup>. לדעת ריש לקיש, כאשר קיים סיכוי שהסיעה כולה, או חלק ממנה, תנצל אין למסור אף אחד<sup>10</sup>.

ר' יוחנן סובר שכדי לא לסכן את בני כל הסיעה יש למסור את מי שהגויים יחדו. מלבד זאת, קיים סיכוי כל שהוא שגם לאחר שימסר הגויים לא יהרגוהו<sup>11</sup>.

לדברי הלחם משנה כאשר אין כל סיכוי להצלת הסיעה, מודה גם ריש לקיש שדמא דכל הסיעה סומק טפי מדמא דאחד מהם, ומוטב שימות זה שיחדו ולא ימותו כולם.

**דעת הכסף משנה:** מדברי הכסף משנה בדעת ריש לקיש נראה, שגם אם אין כל סיכוי להצלת הסיעה אסור למסור את מי שיחדו. בביאור דעתו מצינו שני טעמים. הראייה קוק זצ"ל כותב: "כיון שהשער הזה של האומדנות הוא רחב מאד ואינו גדור, ונקל להחליף בין אומדנא ברורה למסופקת ולמזויפת, על כן נעלה תורה את השער הזה כולו בפנינו, שלא נעשה מעשה בהריגת אדם על ידי אומדנתנו אפילו כשהיא ברורה מאד... איסור שפיכות דמים חמור הוא כל כך, עד שאפילו במקום איבוד נפש דידה אסור הוא לעשות מעשה ולהרוג"<sup>12</sup>. הרב חרל"פ זצ"ל כותב שאיסור מסירה של אחד מהסיעה הוא לא משום "מאי חזית" אלא משום שאיסור רציחה חמור כמו עבודה זרה וגלוי עריות, ושום שיקול, אף לא המסתבר ביותר, אינו מצדיק מסירת מי שאינו חייב מיתה<sup>13</sup>.

נראה איפוא, שלדעת הכסף משנה, רק רבי יוחנן סובר שבמקום שבין כה וכה ימותו הכל, הרי לפנינו אומדנא גמורה דדמא דכל הסיעה סומק טפי מדמא דאחד מהם, ומשום כך יש למסור את מי שיחדו.

מצאנו מחלוקת ראשונים כיצד להכריע בין ריש לקיש ורבי יוחנן. הרמב"ם וראשונים רבים נוספים פוסקים כריש לקיש. הרמב"ם כותב: "אם

9. ראה ירושלמי תרומות ח ד.

10. המהר"ם חלאווה מפרש את המחלוקת כהלח"מ; ראה חידושי מהר"ם חלאווה על פסחים כה ב: "מיהו דוקא נתחייב אבל לסטים שעמדו עליהם לא, דשמא יעשה להם נס וינצלו כולם, שזה מצוי שיעברו עליהם אנשים אבל בדין שלהם לא הדרי".

11. ראה ירושלמי תרומות ח ד, שר"ל הציל את רבי אימי לאחר שנמסר לידי גויים. וראה שו"ת דברי מלכיאל ה לה: "ואף דקיי"ל בע"ז (דף כ"ב) שעכו"ם חשוד על שפיכות דמים מכל מקום אינו ודאי רק חשש בעלמא. והרי קיי"ל דאף בנידון בדניהם למיתה לא מיקרי גברא קטילא משום שאפשר שלא יהרגוהו, וכמ"ש הרמב"ם בפ"א מהלכות ערכין הי"ד וכ"ה בגיטין (דף כ"ח) ע"ש. ומכ"ש באנס די"ל עביד אינש דגזים ולא עביד...".

12. שו"ת משפט כהן קמג. על "לא פלוג" בדאורייתא ראה **עורת כהן**, הערות הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל, הערה לעמוד ריד.

13. שו"ת בית זבול ב א. שו"ת שרידי אש ב לד מצטט את דבריו ומקלסם.

אמרו להם עובדי כוכבים תנו לנו אחד מכם ונהרגנו, ואם לאו נהרוג כולכם, יהרגו כולם ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל<sup>14</sup>.

מבין הפוסקים כריש לקיש יש המבינים את שיטתו כפירוש הלחם משנה ויש המבינים כפירוש הכסף משנה<sup>15</sup>.

ראשונים אחרים פוסקים כר' יוחנן. הבית יוסף פוסק: "ומשמע דהלכה כרבי יוחנן וכן נראה מדברי רבינו שמשון בפירוש המשנה ומדברי הר"ן במסכת יומא (ד. ד"ה ומיהו)<sup>16</sup>. כך משמע גם מדברי ראשונים נוספים<sup>17</sup>.

הרמ"א מביא את מחלוקת הפוסקים בענין ואינו מכריע ביניהם: "עובדי כוכבים שאמרו לישראל תנו לנו אחד מכם ונהרגנו, לא יתנו להם אחד מהם אלא אם כן יחדוהו ואמרו: תנו לנו פלוני. ויש אומרים דאפילו בכהאי גוונא אין למסרו, אלא אם כן חייב מיתה כשבע בן בכרי<sup>18</sup>. גם הלבוש מביא את שתי הדעות<sup>19</sup>.

### ג. הצלת יולדת כאשר גם היא וגם הולד בסכנה

כאשר לידה מסתבכת לאחר יציאת ראשו של הולד, וכתוצאה מכך אמורים למות גם הולד וגם היולדת, והריגת הולד היא הדרך היחידה להציל את האם. התשובה לשאלה האם מותר להורגו תלויה בתשובות השונות בענין סיעה.

מסתבר, שלפי ר' יוחנן מותר להרוג את הולד ולהציל את האם.

כמו כן, מסתבר, שזו גם דעת ריש לקיש לשיטת הלח"מ. לעומת זאת, לשיטת הכסף משנה לפי הבנת הראי"ה קוק והרב חרל"פ מסתבר, שריש לקיש סובר "שב ואל תעשה".

מצאנו כמה פוסקים הדנים במפורש בשאלה שלפנינו. בעל הפנים מאירות כותב "וצ"ע להתיישב בדין זה<sup>20</sup>.

בעל התפארת ישראל פוסק: "אם כשלא נמיתו ימותו שניהן מעצמן אפשר שמותר להמית הולד כדי להציל על כל פנים אמו... מדאיכא רק חיי

14. רמב"ם יסודי התורה ה. וראה א"ת ערך יהרג ואל יעבור הערה 292. וראה שו"ת חמרת שלמה לח; אחיעזר ב טז ה, שאינם מופיעים ברשימת הא"ת.  
15. שו"ת בית יצחק יורה דעה קסב מכריע כלח"מ. הראי"ה קוק, משפט כהן קמג מכריע כר"ל אליבא דהכס"מ. כך מכריע גם הישועות יעקב על שו"ע יו"ד קנו פירוש הארוך ס"ק א.  
16. בית יוסף טור יורה דעה קנו.  
17. ראה א"ת ערך יהרג ואל יעבור הערה 293. לפי הבנת הרב חרל"פ בית זבול ב א, גם רש"י ותוספות סוברים כר' יוחנן.  
18. שו"ע יו"ד קנו א בהגה.  
19. ראה לבוש יו"ד קנו א.  
20. שו"ת פנים מאירות חלק ג סימן ח.

שעה להולד<sup>21</sup>, דבלא זה ימותו שניהן, לא דיינין ביה כוליה האי בילוד שעל כל פנים ספק נפל הוא...<sup>22</sup>.

בעל הבית יצחק הפוסק כר' יוחנן מכריע: "היכא דשניהם ימותו גם נוב"י יודה דאף דיש רוב מכל מקום האשה ודאי בת קיימא והולד הוא מחמת רוב. גם רוב הוה ספק... ושייך לומר זה ודאי וזה ספק וכיון שימותו שניהם מצילין הודאי והורגין הספק"<sup>23</sup>.

#### ד. מסירה לגויים והריגה בידיים

המאירי פוסק כר' יוחנן אולם מדגיש את ההבדל שבין מסירה לגויים ובין הריגה בידיים: "ומכל מקום יראה שלא הותר אלא למסרו לו שמא יקח ממנו כופר או יתחרט עליו, אבל להרגו בידיים לא"<sup>24</sup>.

לדעת המאירי, ההיתר של ר' יוחנן נובע מכך שקיימת אפשרות שבסופו של דבר הנמסר ינצל. אולם, אסור להענות לדרישת הגויים להרוג אחד בידיים, גם כאשר הגויים מאיימים להרוג את כל הסיעה אם דרישתם לא תענה, וזאת מאחר שתמיד קיימת אפשרות שבסופו של דבר תנצל הסיעה כולה.

לעומת זאת, מפירוש רש"י על הגמרא אפשר לכאורה להסיק שמותר להרוג אחד מבני סיעה גם בידיים. רש"י מקשה מפני מה אסור להרוג ולד שהוציא ראשו ומותר למסור את שבע בן בכרי, וכותב שני תירוצים. א. "דאפילו לא מסרוהו לו היה נהרג בעיר כשיתפשנה יואב". ב. שבע בן בכרי היה מורד במלכות<sup>25</sup>. רש"י לא השתמש בטיעון שאת שבע בן בכרי היה מותר למסור מפני שאין זו הריגה בידיים. מכאן, שלדעת רש"י, אין הבדל בין הריגה בידיים ובין מסירה<sup>26</sup>.

אך נראה לומר שאין מחלוקת בין המאירי ובין רש"י. מותר לכולי עלמא להרוג ולד בידיים, כי לולי זאת אמו תמות לאלתר<sup>27</sup>. לעומת זאת,

21. התפא"י רומז כאן לכאורה לשיטתו (יומא פרק שמיני בועז אות ג) בהסבר הגמ' בנדרים כב, א. ודבריו צ"ע שהרי כאן לולד יכולים להיות חיי עולם אם נקרע את כריסה של האם. הרי שמצבו העכשווי איננו של חיי שעה בהכרח כמו הנרצח בנדרים שם. אמנם ההבדל בין הולד שלא יצא לגמרי מספק נפל הוא הבדל, אך מנין לנו להתיר לעבור על ספק רציחה כדי להציל את האם, (במיוחד ספק זה איננו שקול, שרק מיעוט ולדות הם נפלים). וראה **ספר אסא ה**, עמ' 76, מש"כ על כללי ספקות בפיקוח נפש. וראה עוד בספר **קביעת רגע המוות** (מהדורה חדשה תשס"ח) עמ' 274-276 מש"כ הגרש"ז אויערבאך זצ"ל ויבל"א הגר"ש הלוי ואזנר על הזות גוסס בחדר מיון, ובדברי הבית יצחק המובאים כאן מייד להלן. -- העורך.

22. **תפארת ישראל** אהלות סוף פרק ז בועז י.

23. שו"ת **בית יצחק** יו"ד קסב.

24. **בית הבחירה** סנהדרין עב ב.

25. ראה רש"י בבלי סנהדרין עב ב ד"ה יצא ראשו.

26. וראה קובץ שיעורים פסחים ה, וגם מדבריו עולה שלדעת רש"י, במקום שאין שיקול של "מאי חזית", מותר להרוג בידיים.

27. האחרונים פוסקים שעדיף להרוג את הולד ולהציל את האם, מכיון שלילוד אין חזקת חיים. וראה חשוקי חמד יומא מג א ד"ה דאתי לכלל דעת: "כאשר קטן ואשה טובעים בים ויכול

בסיעה אין התר להרוג אחד בידים כי קיימת תקוה שבסופו של דבר תנצל הסיעה כולה או חלקה.

### ה. סיעה שיש בה טריפה

המאירי מחדש על סמך הירושלמי במסכת תרומות: "יראה לי, שאם היתה סיעה של נשים והיתה ביניהם זונה ידועה, אפילו לא ייחד אלא שאמרו תנו לנו אחת ונטמאנה ימסרו את הזונה ואל יטמאו, ואין צריך לומר בסיעה של בני אדם, והיה ביניהם טרפה שימסרוהו ואל יהרגו שהרי ההורגו פטור... ממה שראיתי בשמיני של תרומות היה עובר ממקום למקום וככרות של תרומה בידו ואמר לו נכרי תן לי אחת ואתמאנה ר"ל לאכלה ואם לאו הרי אני מטמא את כולן ר' אליעזר אומר יטמא את כולן, ושנו עליה בירושלמי לא מסתברא כן אם היתה שם כבר טמאה ויראה לי שאף בזונה כן"<sup>28</sup>.

האחרונים הביאו להלכה את דעת המאירי<sup>29</sup>.

בעל המנחת חינוך אמנם אינו מזכיר את המאירי, אך סובר כמותו: "נראה לי דבדין זה אף אם לא ייחדו, מכל מקום אם היה טריפה ביניהם, כיון דכבר כתבתי דלא איקרי נפש כלל אם כן מותר למוסרו ולהציל עצמם, דלא שייך הסברא דמאי חזית וכו', דודאי דמיה סומק טפי, ואם קבלה ביד חז"ל מכל מקום זה לא מיקרי שפיכות דמים כנ"ל"<sup>30</sup>.

המאירי מדגיש, שאם אחד מבני הסיעה הוא טריפה, מותר למוסרו אפילו אם הגויים לא ייחדוהו. נראה, שלדעתו אין קשר בין דין טריפה לדין

להציל רק אחד מהם... יש להקדים ולהציל את האשה שחייבת במצוות כבר עתה". [לענ"ד יש להבדיל בין דיני קדימה בהצלה לבין היתר הריגה בידים. -- העורך].

28. **בית הבחירה** שם. הירושלמי הנזכר בדבריו הוא תרומות ח ד. הגירסא שלנו בירושלמי היא: "לא מסתברא אם היתה כבר טמאה לא מסתברא אם היתה שפחה אחת". לפי גירסא זו הירושלמי מתייחס בפירוש לסיפא של המשנה "וכן נשים שאמרו להן גויים ע"א תנו לנו אחת מכם ונטמאה ואם לאו הרי אנו מטמאים כולכם...", וראה פני משה ומראה הפנים על הירושלמי שם. כנראה, שהמשפט "לא מסתברא אם היתה שפחה אחת" לא היה בגירסת הירושלמי שבידי המאירי ולכן המאירי הבין שהירושלמי עוסק בככר של תרומה, ומדין ככר למד דין זונה ידועה. הכס"מ יסודי התורה ה, ה, מביא את דעת הרשב"א, שאסור למסור אשה שכבר נטמאה, ונימוקו עמו: "אשה אם חללה עצמה פעם אחת ונטמאת בעבירה, כל שתעבור ותטמא את עצמה תוסיף על חטאתה פשע...". מסתבר, שבשל נימוק זה של הרשב"א, המאירי אינו מדבר על אשה שכבר נטמאה, אלא דוקא על זונה ידועה.

29. ראה **שירי כנסת הגדולה** יו"ד קנו הגהות ב"י אות לו; ספר **בית מגדל עוז** אבן בוחן פנה א עט; **דרכי תשובה** סימן קנו אות נב; שו"ת **שבט הלוי** ט רסו המביאים כולם את חידושו של המאירי ללא חולק. **תפארת ישראל** על משנה יומא פרק ח בועז אות ג מסביר את הגמרא בבבלי נדרים כב א המספרת על עולא. יש בהסברו זה כדי להוות הוכחה לשיטת המאירי. ראה שו"ת **ציץ אליעזר** יז עב הדוחה את סברת התפארת ישראל ואת ראיתו, ומבאר את דברי הגמרא על עולא באופן שונה. גם אם הציץ אליעזר היה מקבל את התפארת ישראל עדיין היה מקום לומר ששיטת ר' יוחנן בבבלי נדרים היא כשיטתו בירושלמי, ולפיכך, הציץ אליעזר הפוסק כר"ל, היה יכול לפרש את הגמרא במסכת נדרים כתפארת ישראל, ואכמ"ל.

30. **מנחת חינוך** מצוה רצה רצו (א) [כח]. וראה עמוד הימיני סימן לב, שלדעת הרב ישראל, הורג טריפה נדון כחובל ולא כרוצח.

סיעה, שכן ההורג טריפה פטור בכל מקרה ואילו ההורג את מי שמורד במלכות חייב<sup>31</sup>. גם מהירושלמי מוכח, שאין קשר בין דין ככר טמאה שעליו אין חולק ובין מחלוקת ר"י ור"ל בענין סיעה.

למרות שהרא"ה קוק סובר, שלדעת ריש לקיש ננעל שער האומדנות בעניני מסירה, נראה שגם הרא"ה קוק עשוי לקבל את סברת המאירי, שהרי כבר כתב המנחת חינוך שהבחנה בין טריפה ובין שלם אינה אומדנא כלל וכלל.

לפי פירוש הרב חרל"פ נראה, שהכס"מ חולק על המאירי<sup>32</sup>. לפי זה, כל האחרונים המביאים את המאירי להלכה, אינם מסבירים את הכסף משנה לפי שיטת הרב חרל"פ<sup>33</sup>.

### ו. ספקו של החזו"א בענין הטיית חץ<sup>34</sup>

כותב בעל החזו"א זצ"ל: "ויש לעיין באחד רואה חץ הולך להרוג אנשים רבים ויכול להטותו לצד אחר ויהרג רק אחד שבצד אחר, ואלו שבצד זה יצולו, ואם לא יעשה כלום יהרגו הרבים והאחד ישאר בחיים. ואפשר דלא דמי למוסרים אחד להריגה דהתם המסירה היא פעולה האכזרית של הריגת נפש, ובפעולת זה ליכא הצלת אחרים בטבע של הפעולה אלא המקרה גרם עכשיו הצלה לאחרים... אבל הטיית החץ מצד זה לצד אחר היא בעיקרה פעולת הצלה, ואינה קשורה כלל בהריגת היחיד שבצד אחר, רק עכשיו במקרה נמצא בצד אחר נפש מישראל ואחרי שבצד זה יהרגו נפשות רבות, ובזה אחד, אפשר דיש לנו להשתדל למעט אבידת ישראל בכל מאי דאפשר... מיהו הכא גרע, דהורג בידים, ולא מצינו אלא דמוסרין אבל להרוג בידים אפשר דאין הורגים..."<sup>35</sup>

אף שהחזו"א אינו מכריע במחלוקת ר' יוחנן ור"ל הרי שהנימוק שלו, "דיש לנו להשתדל למעט אבידת ישראל" מתאים לשיטת ר' יוחנן ולא לשיטת ר"ל. בודאי לא לשיטת ר"ל לפי הבנת הרב חרל"פ<sup>36</sup>.

31. ראה **מנחת חינוך** רצה רצו (א) [כח] (עמ' תכח).
32. לשיטת הרב חרל"פ נראה שהכס"מ סובר שאין לדמות בין טריפה, שאין לאף אחד רשות להורגו ובין מי שמוכתב למלכות, שיש למלך רשות להורגו, וראה בית זבול ב א אות ה.
33. אף לא מצאנו שהפוסקים כר"ל יעירו שלשיטת ר"ל נדחית סברת המאירי. [ראה מש"כ בספר **אסיא ה עמ' 67-75** על הריגת טריפה להצלת השלם ועל היתר רציחה במקום פיקוח נפש כשלא קיימת סברת "מאי חזית", ובעמ' 75 שם. -- העורך.]
34. על דעת הפוסקים בספקו של החזו"א אי"ש, ראה א' שטינברג פעילות בחזית העורף – היבטים הלכתיים, אסיא פא-פב, 39-5, בעמ' 9 שם, הע' 33-31. -- העורך.
35. **חזו"א** חו"מ סנהדרין כה. החזו"א אינו מגדיר במפורש מה היא האכזריות, אך מהדוגמא שלו מוכח שלדעתו אכזריות היא רק במקרה שהנמסר מודע לכך שמוסרים אותו להריגה. [הערת העורך: בגדרי אכזריות יש שני גדרים: א. בגרימת הסבל של הנפגע, ב. אופי הפעולה הנפשית של הפוגע. לדוגמא: **נוב"י** מה"ת יו"ד סוף סי' י. אכזריות מן הסוג השני קיימת גם אם הנפגע איננו מודע לכך שפוגעים בו. -- העורך.]
36. החזו"א מחלק בין סיעה ובין הטיית חץ אולם הוא אינו מביא כל ראייה לחילוקו ובסתמא יש להניח שהרב חרל"פ שאוסר כל הריגה מדין יהרג ואל יעבור חולק עליו. [לא הבנתי. שכן

## ז. הצלת לכודים מבית שקרס

הרב שאול ישראלי זצ"ל דן בשאלה הבאה: "בית רב קומות התמוטט על יושביו. על ידי פעולה מהירה ניתן להציל חלק מהקבורים תחת עיי המפולת אבל לא את כולם... האם יטפלו בהצלת העליונים המעטים למרות שעל ידי זה כבר לא יהיה ניתן להציל התחתונים או שיש להעדיף את הצלת הרבים שלמטה למרות שעל ידי זה הורגים את הנמצאים למעלה, שמועטים יותר"<sup>37</sup>.

הרב ישראלי מדייק מדברי רש"י: "שכל הדין והמחלוקת של ר"י ור"ל אינם אלא כשעומד הלה להרג גם אילולא היו מוסרים אותו, אבל אם הוא היה יכול להנצל, בזה אסור למוסרו להריגה ואפילו להציל עם רב"<sup>38</sup>.

הרב ישראל פוסק להלכה: "בשום פנים ואופן אסור להציל, אפילו רבים וחשובים, כשהצלתם מחייבת הריגתו (או אפילו גרם הריגתו) של אחד שאילולי זה לא היה נהרג"<sup>39</sup>.

בניגוד מוחלט לרב ישראלי פוסק הרב יצחק זילברשטיין שליט"א: "מותר לעלות עם טרקטור ומנוף להציל ואעפ"י שקרוב לודאי שיהרוג בידים אנשים, הרי בלי הצלה כולם ימותו... ועל כל פנים כשאין ודאות ממש שיהרוג, מסתבר שמוותר"<sup>40</sup>.

הרב זילברשטיין מבסס את דבריו על ארבע שיטות.

א. שיטת הפוסקים כר' יוחנן<sup>41</sup>.

ב. שיטת הפוסקים כריש לקיש אליבא דהלחם משנה.

ספקו של החזון אי"ש הוא שמא פעולת הטיית החץ איננה מוגדרת כפעולת הריגה אלא כפעולת הצלה. ואם כן גם הרב חרל"פ יודה. – העורך. יש להעיר כי במשפט כהן קמג דן הראי"ה קוק אם כופים חיל לצאת למלחמה על מנת להציל את הציבור ומסיק למעשה מפסק הרמב"ם בענין סיעה שאין לכפות. כאשר כופים לצאת למלחמה לא הורגים בידים ובודאי שכל הכונה למעשה הצלה ובכל זאת הראי"ה קוק מדמה זאת לדין סיעה. מכאן שסברת החזון אי"ש לא סבירה ליה.

37. הרב ישראלי, "הצלת רבים מול מעטים בהתמוטטות בנין", **תחומין ד עמ' 143-136**, בעמ' 136.  
38. שם עמ' 138. הרב ישראלי מסתמך על הסברו של הראי"ה קוק בדעת הכס"מ שלפיו התורה נעלה את הדלת בפני אומדנות בכל מקום שפוגעים במן דהו בקום עשה, ומוסיף נופך משלו, שבדיעבד מי שעושה כן נדון כרוצח. הרב ישראלי אינו דן בחידושו של החזון אי"ש.

39. שם עמ' 143.

40. **חשוקי חמד** פסחים כה ב ד"ה מאי חזית דדמא דידך. הרב זילברשטיין מדייק מסיפור ההצלה של הפני יהושע המופיע בהקדמתו, שמותר לפנות הריסות בנתונים אלו. נמצא שכשיש ספק פסיק רישא וספק בהלכה מתיר הרב זילברשטיין לפנות הריסות. ולענ"ד יש לדון האם מקילים בספק ספיקא במקום שיש חזקת חיים ואכמ"ל. ראוי לציין, שהרב זילברשטיין אינו כותב מה דעת חותנו, הרב אלישיב שליט"א בענין זה, למרות שבענינים אחרים הנדונים בספרי חשוקי חמד, שיצאו לאור עד היום, מצויינת פעמים רבות דעתו של חותנו, בין כאשר הוא מסכים לדעת הרב זילברשטיין ובין אם לאו.

41. **חשוקי חמד** שם. הרב זילברשטיין מסתמך על רש"י סנהדרין עב ב ד"ה יצא ראשו. ודבריו צ"ע. לא היה לו להסתמך על רש"י, אלא על פוסקים רבים אחרים הפוסקים כר' יוחנן, ראה הערה 18, שהרי רש"י כותב שני הסברים, והאחרונים מסכימים שההסבר הראשון הוא אליבא דר"י וההסבר השני אליבא דר"ל.



ג. שיטת הפנים מאירות והמהר"ם חלאווה<sup>42</sup>.

ד. שיטת החזו"א בענין הטית חץ<sup>43</sup>.

### ח. נטילת חיי שעה להצלת חיי עולם

האם כדי להציל חיי עולם מותר ליטול מטריפה מחוסר הכרה שמוחו קרוב ואין שום סיכוי שיחזור להכרתו לב, ריאות, כבד וכד' להשתלה? לתורם נותרו רק חיי שעה קצרים<sup>44</sup>. לחולה המצפה להשתלה יש סיכוי לזכות בחיי עולם. האם מותר ליטול חיי שעה להצלת חיי עולם?

על פי המבואר לעיל, רוב בנין ורוב מנין של הפוסקים מתירים זאת, שהרי לא מצאנו חבר לרב חרל"פ בביאורו בדעת ריש לקיש.

הרב ולדנברג זצ"ל אוסר, ונימוקו עמו: "הסברא נותנת כי למעשה יש להכריע לפסוק בזה כשיטת הנודע ביהודה וסייעתו, מפני שאין זה דרכי נועם לקפד פתיל חייו של אחד, הגם שחיי שעה המה, כדי להציל חייו של איש אחר. וכל רגע של חיי אדם יקר הוא לאין ערוך ומהוה עולם מלא, וכדברי התנא באבות: 'פה שעה אחת של תשובה ומעשים טובים בעוה"ז מכל חיי העולם הבא'. וכל עוד בו נשמתו יקו לתשובת יציר אדמתו"<sup>45</sup>.

דברי הרב ולדנברג צריכים עיון בשל שלש סיבות.

א. כיצד יכול לחזור בתשובה מי שאין כל סיכוי שהכרתו תחזור אליו?

42. **חשוקי חמד** שם. הרב זילברשטיין סובר, שכשם שיחיד רשאי לסכן חיי שעה שלו מתוך תקוה לזכות לחיי עולם, כך מותר להקריב חיי שעה של אחד כדי לזכות אחר בחיי עולם. שו"ת **בית יצחק** יו"ד קסב, ומשפט כהן קמג עורכים אף הם השואה כזו, אולם הציץ אליעזר יז עב אינו מקבלה. עוד יש לדון בדברי הרב זילברשטיין. א. הרב זילברשטיין מביא ראיה לדבריו "שאין להתחשב בחיי שעה כשניתן להציל לחיי עולם" מדברי המהר"ם חלאווה והפנים מאירות. וצ"ע, שכן המהר"ם חלאווה דן במחלוקת ר"ל ור"י בירושלמי ואינו נוגע כלל בשאלה האם מותר ליטול חיי שעה של אחד כדי להציל אחר לחיי עולם. הפנים מאירות דן במקרה שלידה מסתכנת לאחר יציאת הראש, ואם לא יהרגו את הולד ימותו גם הוא וגם יולדתו, ומסיים את דיונו: "וצריך עיון להתיישב בדבר זה". ב. הקביעה שלפיה יש לדון את הלכודים בבנין כמי שנותרה להם רק חיי שעה צריכה עיון. כל עוד ניתן להציל את הלכודים יש לדונם כשאר כל אדם, שכן לא שמענו שחולה שימות ללא טיפול רפואי, אך עם טיפול יזכה לחיי עולם נדון כמי שנותרו לו רק חיי שעה.

43. לכאורה גם החזו"א לא מתיר אלא להטות את החץ, שבעדיניה שהחץ הורג את המעטים ניצלים המרובים. מנ"ל שהחזו"א מתיר להרוג לאלתר את דיירי הקומות העליונות כשהצלת דיירי הקומות התחתונות היא רק כעבור זמן?

44. ראה שו"ת **שבט הלוי** ח פו: "ועיין בשבט הלוי ח"ה סי' קע"ט הנחתי בצ"ע אם בגוסס רק מותר ומ"מ מחללים שבת אבל חיובא ליכא, או חיובא איכא, וכמדומני דסוגיא דעלמא דמותר אבל חיובא ליכא, ובפרט היכא דמרוצץ כל כך דדרך הטבע אפילו מיעוט ליכא, אם לא בדרך נס למעלה מדרך הטבע".

45. **ציץ אליעזר** יז עב.

ב. הרב ולדנברג כותב שהנודע ביהודה סובר כריש לקיש, אולם לדעת הבית יצחק הנודע ביהודה סובר כר' יוחנן<sup>46</sup>.

ג. מדברי הרב ולדנברג משתמע שהוא נוקט בשיטת הרב חרל"פ, שהיא דעת יחיד, ומתעלם מכל אלה הפוסקים כר' יוחנן, ומכל אלה שאינם מבינים את ריש לקיש כשיטת הרב חרל"פ.

### ט. תרומת אברים

אמנם האחרונים נחלקו בשאלה האם מותר לראובן להקריב את חייו כדי להציל את חיי שמעון<sup>47</sup>, אולם מסתבר מאד, שלכולי עלמא, מותר לראובן להודיע מראש, שאם הוא יגיע חלילה למצב של טריפה ויאבד את הכרתו באופן בלתי הפיך, רצונו שיטלו ממנו את לבו, כבדו וכו' בעודו חי כדי להציל את שמעון לחיי עולם, ומותר לכבד את רצונו זה<sup>48</sup>.

אולם, הרב ולדנברג, אוסר ליטול תרומת אברים גם במקרה כזה. "... לא יועיל בזה להתיר המתת הטריפה או מי שחייו חיי שעה כדי להציל את הבריא אפילו אם תבוא על כך הסכמת הטריפה או מי שחייו חיי שעה בלבד, ואין נפ"מ אם חיי השעה שלו הוא למספר ימים או שעות או רגעים בלבד, כי גם הוא בעצמו איננו בעלים על חייו וכפי שמצינו להרדב"ז ז"ל על הרמב"ם בפ"ח מה' סנהדרין ה"ו שכותב להסביר 'שמשום כך הדין הוא דאין הסנהדרין ממיתין ולא מלקין את המודה בעבירה שלא עפ"י עדים, לפי שאין נפשו של אדם קניינו, אלא קנין הקב"ה שנאמר (יחזקאל י"ח) הנפשות לי הנה, הלכך לא תועיל הודאתו בדבר שאינו שלו... וכי היכי דאין אדם רשאי להרוג את עצמו כן אין אדם רשאי להודות על עצמו שעשה עבירה שחייב עליה מיתה לפי שאין נפשו קניינו' עכ"ל"<sup>49</sup>.

הרב ולדנברג מסתמך על דברי הרדב"ז, אולם על הרדב"ז יש להקשות. כיצד יתכן שהרדב"ז בפירושו על הרמב"ם כותב "אין נפשו של אדם קניינו

46. שו"ת נודע ביהודה תניינא חו"מ נט דן בשאלה האם מותר להרוג ולד כדי להציל את אמו: "זמה בכך שעל הטריפה אינו חייב מ"מ איסור בידים עושה להרוג הטריפה; ואפילו שבת החמורה מחללינן על חיי שעה ולהציל את השלם אם אינו מציל הרי הוא שב ואל תעשה". לדעת שו"ת בית יצחק יו"ד קסב הנודע ביהודה אוסר להרוג את הולד, אפילו במחיר מות האם, רק כאשר ברור שניתן להצילו. אולם במקרה שאם לא יהרגו את הולד ימותו גם הוא וגם האם מודה הנודע ביהודה שמותר להרוג את הולד.

47. ראה נפתלי בר אילן, "בענין מי שתורם לב או כבד להשתלח", אסיא מז-מח, כסלו תש"ן עמ' 131-141, 135-137. ונראה להוסיף ראייה לדעת המתירים מבבלי תענית כט א, שהנכרי שהתאבד כדי להציל את רבן גמליאל הוא בן העולם הבא. לשיטת האוסרים יש להוסיף את ישועות יעקב על שו"ע יו"ד קנו פירוש הארוך ס"ק א.

48. ראה שם עמ' 139-140.

49. ציין אליעזר יז עב. כאן בודאי אין חשש אכזריות, ראה לעיל הערה 35.

אלא קנין הקב"ה", ואילו בתשובה הוא פוסק "דמי שהיה דינו שיעבור ואל יהרג ונהרג ולא עבר הרי הוא במחיצת הצדיקים"<sup>50</sup>.

מכאן לומדים, אם כן, שלמרות שנפשו של אדם אינה קניינו, ניתנה לו הרשות להקריבה כדי לקדש שם שמים<sup>51</sup>. מסתבר, שלדעת הרדב"ז יש לו רשות למסור את נפשו גם להצלת חיי זולתו<sup>52</sup>. אם כן, ק"ו שיש לאדם רשות להודיע מראש שאם חלילה יהיה במצב של טריפה ויאבד את הכרתו, רצונו שיטלו את אבריו להצלת חיי עולם.

מצאנו הבחנה זו גם בדין חובל. בעל שו"ע הרב פוסק: "אסור להכות את חבריו אפילו הוא נותן לו רשות להכותו כי אין לאדם רשות על גופו כלל להכותו ולא לביישו ולא לצערו בשום צער..."<sup>53</sup>. למרות איסור זה, כל הפוסקים תמימי דעים שמותר לתרום דם<sup>54</sup>. כך פוסק גם הרב ולדנברג<sup>55</sup>.

נמצא, שאכן גם לדעת פוסקים האוסרים להסתמך על מות מוחי כקביעת רגע המות וגם לדעת האוסרים את הבדיקה לקביעת מות מוחי לצורך השתלה, מותר להענות למשאלת לב תורם שנותרו לו חיי שעה ולהשתיל את לבו להצלת חיי עולם<sup>56</sup>.

העולה, איפוא, מבירור הלכה זה הוא, שיש בסיס להיתר ליטול את אבריו של אדם עוד לפני קביעת רגע המות, אך היתר זה מותנה בכך שנתמלאו ארבעה תנאים: א. בעודו בריא מצהיר התורם שזה רצונו. ב. התורם הוא במצב של טריפה. ג. התורם ללא הכרה ד. אין סיכוי שהכרתו תשוב אליו.

כמו כן, אין לפעול על פי התר זה, אלא אם כן נציג הרבנות הראשית נוכח כחבר מלא בצוות הקובע שאכן נתמלאו תנאים אלה.

50. שו"ת רדב"ז ג תמר. וראה שם ד סז; שם ד צב.

51. נראה, כי אין חולק על כך, שנפשו של אדם אינה ברשותו, ולמרות זאת המנחת חינוך על מצוה לד (א) [יג], חוכך לומר, שאם נרדף מבקש שלא להרוג את הרודף אין מצוה להורגו. לדעת המנחת חינוך רלו (א) [ב] אין גם מצוה להציל מתאבד, ואכמ"ל.

52. הרב ולדנברג מביא כתנא דמסייע את הישועות יעקב יו"ד קנו פירוש הארוך ס"ק א. ראה זו תמוהה. א. הישועות יעקב נוקט בשיטת הרמב"ם, הפוסק שבמקום שנאמר יעבור ואל יהרג אסור לאדם מישראל למסור את נפשו, אך יש פוסקים, ובכללם הרדב"ז, החולקים על הרמב"ם, וסוברים שמותר לאדם מישראל למסור את נפשו מרצונו גם במקום שמצד הדין יעבור ואל יהרג. ב. לאור מה שכתבנו, מבואר שהישועות יעקב נוקט כר"ל לפי דעת הרב חר"פ, ומרבית הפוסקים אינם סוברים כן.

53. שו"ע הרב חו"מ הלכות נזקי גוף ונפש ודיניהם ד. וראה מנחת חינוך מח (א) [ב], על איסור חובל: "אם אביו או אמו או חבריו אומרים לו שיכס או שיקללם אינו עובר בלאו הזה ואינו חייב לא מלקות ולא מיתה". וראה הערה 48.

54. ראה נשמת אברהם יו"ד שמת ג ג 3.

55. שו"ת ציץ אליעזר טז כג ד.

56. ראה עוד מש"כ הרב יהודה דיק זצ"ל, תרומת איברים מגוסס להצלת חיי אדם, ספר אסיא ט עמ' 367-377; קביעת רגע המוות (מהדורה חדשה, תשס"ח) עמ' 116-124. -- העורך.